

Forse beroependifferentiatie onder Surinaamse Javanen

Inleiding

Hoe heeft de Javaanse bevolking zich in Suriname ontwikkeld (zowel in volumina als sociaal economisch- en intellectueel niveau), gedurende 1890-2004? Onderzoeks- en promotie onderzoeken en verslagen van de volkstellingen wijzen er op dat de bevolking wel groeide maar dat het intellectuele niveau van Javanen is blijven steken op een laag niveau. Ismael (1949) concludeerde na ruim een halve eeuw Javaanse immigratie in zijn dissertatie: "In tegenstelling tot de Hindoestanen hebben de Indonesiërs de intellectuele beroepen en functies niet weten te veroveren (Ismael: 136)". Weer andere onderzoekers wezen er op het feit dat de Javanen lange tijd eerst door het contractarbeiderschap en daarna door het gekozen (homogeen) beroep in de districten geïsoleerd bleven. Rudolf van Lier schrijft in Samenleving in een grensgebied: "Indonesiërs zijn voornamelijk landbouwers of als industriearbeiders werkzaam". Dit artikel geeft antwoord op de volgende drie vragen:

- 1) Hoe heeft de bevolking zich in volumina zich verder ontwikkeld?
- 2) Hoe is met de tijd de urbanisatie onder Javanen verlopen?
- 3) Hoe staan Javanen er nu voor in intellectuele beroepen en functies?

Om de vragen te beantwoorden worden eerdere onderzoeken geraadpleegd en daarnaast gegevens verzameld uit verslagen van de in Suriname gehouden algemene volkstellingen. In welke mate het intellectuele beroeps- en of functie niveau is veranderd wordt aan de hand van beroepen uitoefening bepaald. Deze beroepen uitoefening is geclassificeerd volgens het ISCO. Bij de algemene volkstelling wordt naar de uitoefening van beroep gevraagd volgens de International Standard Classification of Occupations (ISCO) van het International Labor Organisation (ILO). In dit onderzoek worden drie van de 10 ISCO hoofdgroepen geoperationaliseerd om de mate van het intellectuele niveau samen te vatten. Het is de som van het aantal vrije wetenschappelijke en aanverwante beroepen plus het aantal hoger leidinggevend personeel en administratieve beroepen gedeeld door het totale aantal. De intellectuele verandering is hier een afgeleide van de verandering van de opgegeven beroepen tussen twee algemene volkstellingen in. Er van uitgaande dat vervullen van zo een functie een zekere mate van geschooldheidsgraad vereist. Als het verschil van het aandeel nihil is betekent het dat de mate intellectueel niveau onveranderd blijft. De resultaten worden voor mannen en vrouwen afzonderlijk gepresenteerd.

Het doel van het onderzoek is ten eerste een bijdrage te leveren aan de kennis van de Javanen in Suriname en de Javaanse immigratie in Suriname, gedurende 1890-2004.

Demografische ontwikkeling 1890-2004

Begin

De eerste Javanen werden vanuit Indonesië via Nederland naar Suriname verscheept. In 1890 kwamen 94 Javaanse contractarbeiders in Suriname¹ terecht die met verschillende schepen waren verscheept. Op 9 augustus 1890 meerde de Prins Willem II met de eerste 44 met de letter S aangemerkte contractanten in de haven van Paramaribo aan. Op 2 september 1890 volgde de Oranje Nassau met twee contractanten. Vervolgens op 20 september 1890 de Prins Willem III met contractanten met de letter S47-91. Daarna op 15 oktober de Prins Frederik Hendrik met twee Javaanse contractanten met de letter S92-93. De heer Wonsodikromo, een jongeman van ongeveer 25 jaar oud uit Klaten, kwam op 24 november 1890 als de 94ste contractant met de Prins Willem I in Suriname

---

¹ De eerste 94 Javaanse contractanten in Suriname.

aan. Op 41 jarige leeftijd verliet hij, na drie hercontracten afgesloten te hebben, Suriname.

Deze eerste Javaanse contractanten waren in de vorm van een experiment en op particulier initiatief naar Suriname aangevoerd. Dit experiment bleek geslaagd te zijn, waarna de Javaanse immigratie van overheidswege ter hand werd genomen. Op deze manier werd de continuïteit van het aanbod aan arbeidskrachten in Suriname gewaarborgd. Het volgende schip, de S.S. Voorwaarts², verliet Java met 614 Javanen aan boord en meerde op 16 juni 1894 in Paramaribo af. Met de komst van 990 Javanen, waarvan 383 mannen, 381 vrouwen en 226 kinderen in 1939 kwam ook een eind aan de Javaanse immigratie. Dit was ook het gevolg van de op handen zijnde WOII.

Karakteristieken van de eerste 94 Javanen

De eerste groep contractanten bestond uit 62 mannen en 32 vrouwen, waarvan 2 jonge kinderen, een jongen en een meisje, beiden twee jaar oud. De verhouding is twee mannen op een vrouw. Naar leeftijd bezien verschillen de verhoudingen steeds sterker. Derhalve mag geconcludeerd worden dat er bij de eerste groep migranten over de gehele linie gezien, sprake was van een mannen overschot. Dat er meer mannen dan vrouwen werden aangevoerd is niet verwonderlijk, want de plantage eigenaren hadden meer behoefte aan mannelijke arbeiders. Bij hogere leeftijden is het aantal mannen op een vrouw nog groter. Vooral bij de leeftijdsgroep 30-34 jaar, bedraagt dit aantal 5 mannen op een vrouw. Bij de leeftijdsgroep 30-39 jaar staan er geen vrouwen tegenover. Verder blijkt dat de vrouwen relatief jonger zijn dan de mannen. De gemiddelde leeftijd bij de mannen is 25,3 jaar en 22,2 bij vrouwen.

Tabel 1 geeft een beeld van de verdeling naar geslacht en leeftijd van de contractanten.

Tabel 1: Aangevoerde Javaanse contractarbeiders naar geslacht en leeftijd

Leeftijdsgroep	mannen	vrouwen	totaal
2 jaar	1	1	2
14 - 19 jaar	6	7	13
20 - 24 jaar	19	14	33
25 - 29 jaar	12	6	18
30 - 34 jaar	21	4	25
35 - 39 jaar	3		3
Totaal	62	32	94

De bevolkingstoename

Gedurende 1890 tot 1939 was de aanwas van de Javanen in Suriname bepaald door immigratie en was gericht op plantage arbeid. De immigratie begon met 94 personen in 1890 en dit liep op tot 33258 personen.

---

² In 1894 met de SS Voorwaarts naar Suriname.

Tabel 2a-e geeft een beeld van de immigratie, emigratie, geboorten, sterfte en de stand van de Javaanse bevolking naar geslacht gedurende 1890-1939.

a. *Immigratie*

Jaar	mannen	vrouwen	kinderen	totaal
1890 - 1900	1434	666	89	2189
1900 - 1910	5027	2312	198	7537
1910 - 1920	3613	2317	67	5997
1920 - 1930	8342	6449	475	15266
1930 - 1940	672	664	631	1967
Totaal	19088	12408	1460	32956

b. *Emigratie*

Jaar	mannen	vrouwen	kinderen	totaal
1897 - 1910	902	343	169	1414
1910 - 1920	608	283	140	1031
1920 - 1930	912	578	162	1652
1930 - 1940	1746	1216	638	3600
Totaal	4168	2420	1109	7697

c. *Geboorten*

Jaar	mannen	vrouwen	kinderen	totaal
1890 - 1900	113	114		227
1900 - 1910	798	792		1590
1910 - 1920	998	900		1898
1920 - 1930	3242	3136		6378
1930 - 1940	4056	3874		7930
Totaal	9207	8816		18023

d. *Sterfte*

Jaar	mannen	vrouwen	kinderen	totaal
1890 - 1900	131	67		198
1900 - 1910	733	362		1095
1910 - 1920	1131	665		1796
1920 - 1930	2148	1411		3559
1930 - 1940	2055	1321		3376
Totaal	6198	3826		10024

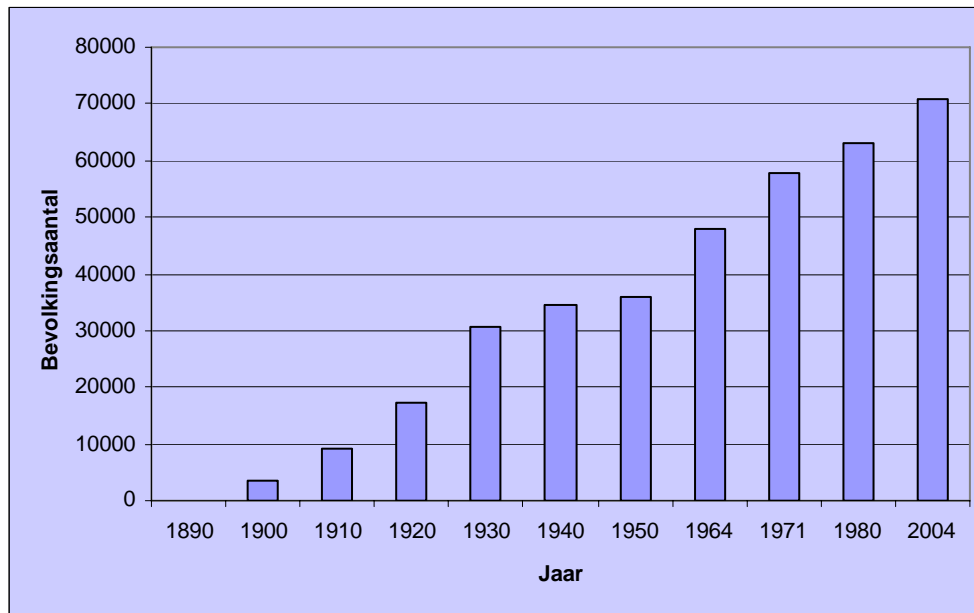
e. *Samengevat*

Jaar	immigratie	emigratie	geboorten	sterfte	Stand
1890-1939	32956	-7697	18023	-10024	33258

Van de 33.258 personen ontwikkelde het in 1950 zich tot 35.949 personen. In 1953 en 1954 verlieten rond de 1300 a 1500 Javanen Suriname (onderleiding van Danoesastro naar Frans Guyana en Salikin Hardjo en consorten naar Indonesië). Bij de derde algemene volkstelling van 1964 groeide de Javaanse bevolking al tot 48.500. In 1971 werd de vierde Algemene Volkstelling gehouden groeide de Javaanse bevolking met ruim 9.000 en kwam op een aantal van 57.700. Door het aankondigen van onafhankelijkheid van Suriname namen vele Javanen de wijk naar

Nederland. Nu wonen min of meer tussen de 20 tot 30 duizend Javanen³ van Surinaamse origine in Nederland. Deze exodus heeft hoe dan ook de groei van de Javanen in Suriname beïnvloed. Volgens de laatste gehouden zevende algemene volkstelling in 2004 telde Suriname iets meer dan 71.000 Javanen. Ook het structurele tekort aan vrouwen tijdens de Javaanse immigratie blijkt volgens de resultaten van de tweede algemene volkstelling van 1950 al min of meer verdwenen.

Demografische ontwikkeling Javanen in Suriname 1890-2004

Urbanisatie

Door de gekozen economische activiteit als kleine landbouwers staan over het algemeen de Javanen tot de zestiger jaren bekend als plattelanders en leiden zij daardoor een geïsoleerd leven. Er blijkt hier een verandering te zijn ingetreden. Tijdens en na de WOII kwam de trek van de Javanen naar Paramaribo. In 1950 was iets meer dan 10 % van de bijna 36.000 Javanen verstedelijkt. Tijdens de tweede helft van de jaren zestig waren er behalve in het district Nickerie geen middelbare school dus trok vooral Javaanse schoolgaande jeugd die voor de toelating examen voor de middelbare slaagde richting Paramaribo. Daarnaast was de infrastructuur niet optimaal en was de verbinding ook slecht geregeld. Ze kwamen in internaten terecht. In het kielzog van de trek van de schoolgaande Javanen trokken Javaanse jongens en meisjes die niet doorleerden ook naar Paramaribo om in de detailhandel emplooi te vinden bijvoorbeeld bij Chinese en bij Libanese detailhandel winkels. Javaanse jongens vonden vooral emplooi bij benzine stations, leerling smid bij Chinese goudsmeden of bij technische bedrijven zoals onder andere band recap fabrieken zoals "Bandag", meubel en bedden fabrieken zoals N.V. Valen of auto-spuiterijen en bij constructie bedrijven. Dit resulteerde erin dat bij de algemene volkstelling van 1963 ruim 16 procent van de Javanen verstedelijkt zijn. Blijkens de

³

Nederland

[bewerk]

In de jaren zeventig kwamen 20 à 25.000 Surinaamse Javanen naar Nederland. Zij vestigden zich vooral in en rond steden als [Groningen](#), [Amsterdam](#), [Den Haag](#), [Rotterdam](#) en [Zoetermeer](#). Zij zijn goed geïntegreerd in de Nederlandse samenleving maar zorgen ervoor, hun Javaanse identiteit te behouden, o. a. via verenigingen die regelmatig bijeenkomsten organiseren. De meesten van hen hebben familieleden in Suriname die zij pakjes en geld sturen. Velen gaan regelmatig naar Suriname.

volkstelling van 1971 groeide het aandeel van de verstedelijking wel maar de groei was niet meer zo spectaculair en kwam tot iets meer dan 17 procent. Het is mogelijk dat de Javanen toen in plaats van stadsdistrict Paramaribo te kiezen zij de wijk namen in verkavelingsproject gebieden in het district Suriname maar wel qua ligging rond het stadsdistrict. Van Javanen woonachtig in de districten Nickerie, Coronie, Brokopondo en Marowijne is het aandeel gedurende de drie algemene volkstellingen min of meer constant gebleven. Het is duidelijk dat de urbanisatie van de Javanen ten koste ging van de districten Commewijne (1950: 31% en 1971: 17%) en Saramacca (1950: 9% en 1971: 5%). Ze verlieten beide districten om, zich waarschijnlijk te vestigen in en rond het stadsdistrict Paramaribo en in het district Suriname.

BOX: Ode aan Hoofdmeester Zegelaar en meester Headley

Inspanning van leerkrachten en Javanen van Kampong Baroe

Twee onderwijzers werden zo rond 1965 in de Javaanse desa in het district Saramacca, Kampong Baroe genaamd gestationeerd. De school heet O.S. Kampong baroe school. De een heette heer Zegelaar en hij was hoofd van de school. De ander heet heer Headley en was leerkracht van de hoogste groep. Op die school was er altijd tekort aan leslokalen en in sommige jaren had de school ook tekort aan leerkrachten. De auteur van dit artikel herinnerde nog dat hij een tijdlang onder een afdak zijn schooldag moest doorbrengen en bovendien ook zonder een leerkracht. De leerkracht van de aangrenzende klas hield de "afdakklas" zo en dan in de gaten. Toen hij in de zesdeklas kwam was het weer dat er een tekort aan klaslokalen was, dit ondanks dat er een nieuw complex van zeker zes klaslokalen in gebruik werd genomen. Dat nieuwe gebouw was weer bestemd voor de lagere klassen. Zo ontstond er een kongsi van de schoolleiding en de Javaanse dorpsbewoners onder leiding van de lurah Moeljo om twee klas lokalen te bouwen met materialen uit de bush in de omgeving. De dorpsbewoners stroopten het bos af en verzamelden: Pina bladeren en boomstammen (klein of groot al naargelang) en binnen de kortste keren waren er twee klaslokalen bijgebouwd met materialen uit the bush. Deze twee leerkrachten waren onder de indruk van de zelfredzaamheid van de Javaanse dorpsbewoners en waren ook dusdanig verrast dat het allemaal kon. Een kwestie van minimale investering met een maximaal nut. Waarschijnlijk hebben ze een dergelijk voorval nooit eerder meegemaakt of dit heeft nooit eerder ergens anders plaatsgevonden. Als dank voor deze moeite hebben deze twee leerkrachten in hun vrije tijd in de avonduren extra lessen gegeven aan de kinderen van de examenklas voor de MULO toelatingsexamen. In het schooljaar 1965/1966 slaagden alle leerlingen van de Openbare School te Kampong Baroe voor de MULO toelatingsexamen. Dit gebeurde voor het eerst in de geschiedenis van de school. In het daarop volgende schooljaar werd weer de 100% geslaagden gehaald. Toen beide heren werden overgeplaatst zakte het aantal geslaagden.

Alle kinderen/geslaagden kwamen in internaten terecht. Voor degenen die naar een Katholieke Middelbare school gingen, gingen ook naar een Katholiek internaat. En diegenen die een Protestante school kozen kwam terecht in Protestante internaat.

Het in de vorm van een pinahut gebouwde klaslokaal voorzag in het klaslokalen tekort van de Openbare School Kampong Baroe voor een aantal jaren!

Wat de Javanen betreft bewees hier de kracht van Gontong Rojong en de Perukunan en de Kelurahan zonder overheid bemoeienis!

Tabel 3 geeft een beeld van de verdeling de Javaanse bevolking naar geslacht en leeftijd van de contractanten.

District	1950			1963			1971		
	mannen	vrouwen	Totaal	mannen	vrouwen	Totaal	mannen	vrouwen	Totaal
Paramaribo	9,6	11,2	10,4	15,8	17,1	16,4	16,8	18,2	17,4
Nickerie	9,0	9,0	9,0	10,0	10,2	10,1	9,9	9,9	9,9
Coronie	0,9	1,0	0,9	0,7	0,7	0,7	0,5	0,6	0,6
Saramacca	9,5	9,0	9,2	6,8	6,8	6,8	5,0	5,0	5,0
Suriname	36,4	35,7	36,0	38,2	37,2	37,7	34,5	34,0	34,3
Commewijne	31,4	30,6	31,0	23,3	23,0	23,2	17,2	17,1	17,2
Marowijne	3,3	3,5	3,4	4,8	4,8	4,8	5,2	5,1	5,2
Brokopondo	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1
Para	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,7	10,1	10,4
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Totaal	18716	17233	35949	24733	23730	48463	29304	28384	57688

Veranderingen in beroepsstructuur

In 1949 schrijft Ismael schrijft in zijn dissertatie: "De Indonesiërs hebben het in Suriname niet verder kunnen brengen dan een enkele onderwijzer en enkele tolken in de Javaanse taal voor de Indonesiërs". De economische piramide van de Javanen zag in 1946 er als volgt uit: Een Indonesiër met een akte van bekwaamheid als onderwijzer, twee hulponderwijzers. Verder in overheidsdienst, 5 tolken en 1 hulptolk, vier politie agenten, drie zieken oppassers, twee opzichters bij de hygiëne dienst, drie schrijvers in bureau dienst, drie boden, een verpleegster in het 's-Lands Hospitaal en lurahs op enkele districten. Hoewel ook gevoelens van discriminatie onder de Javaanse intelligentsia leefde als het ging om het verkrijgen van een baan. Zo verwoordt de repatriant Widodo, die in 1954 met de Langkoeas Suriname verliet en in Indonesia bij de Shell als monteur werk kreeg: "Hier in Indonesie hebben we geen discriminatie zoals in Suriname" [Klaas Breunissen: 96]. Widodo, maakte bij de Shell er carrière en schopte tot supervisor. Bezien van uit het licht van Ismaels bevindingen kan gezegd worden dat de Javanen gaande weg intellectuele beroepen versneld hebben weten te veroveren. Zo is de door Javanen gekozen economische activiteit gedurende 1964-1971 ook significant veranderd. Was in 1964 voor bijna 40 procent van de mannen in de landbouw, veeteelt en visserij werkzaam blijkt in 1971 dat dit aandeel percentage bijna gehalveerd was tot 22 procent. Bij vrouwen daalde het aandeel het sterkst van iets meer dan 50 procent naar bijna 15 procent. In de Industrie en, mijnbouw en verkeer is het aandeel constant gebleven. Ook in de intellectuele en administratieve beroepen is het aandeel van mannen en vrouwen significant veranderd. Het aandeel van de dienstverlening bij vrouwen is ook veelbetekend veranderd. Hierbij vermeldend dat er ook brain drain ontstond, toen in 1954 een grootdeel van de Javaanse intelligentsia Suriname verliet. Nu bekleedden in Indonesië velen onder die groep Javanen bij de overheid en bedrijfsleven vrij hoge posities. Al met al is dit mogelijk tot stand gekomen in samenhang met de gestegen opleidingsgraad van Javaanse mannen als die van vrouwen.

Tabel 4 geeft een beeld van de verdeling van de beroepsactiviteit naar geslacht.

Beroepsactiviteit*	1964		1971	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Intellectuele en administratieve beroepen	5,8	5,9	11,2	24,9
Handel en assurantie	2,8	12,8	3,3	16,2
Landbouw veeteelt en visserij	39,9	50,4	21,6	14,9
Industrie mijnbouw en verkeer	47,3	11,3	47,6	8,6
Dienstverlening	2,5	18,4	3,1	27,1
niet geclassificeerd	1,1	1,2	13,3	8,3
Totaal	99,4	100	100,0	100,0

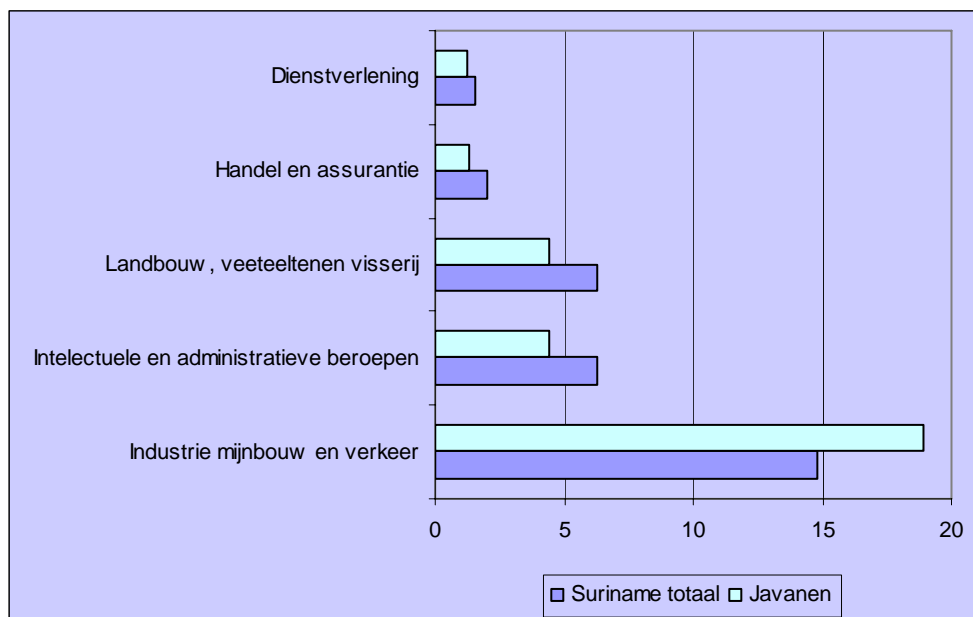
*1964: 0,6 onbekend. Er zijn ook geen recenter gegevens beschikbaar.

Beroepsactiviteit

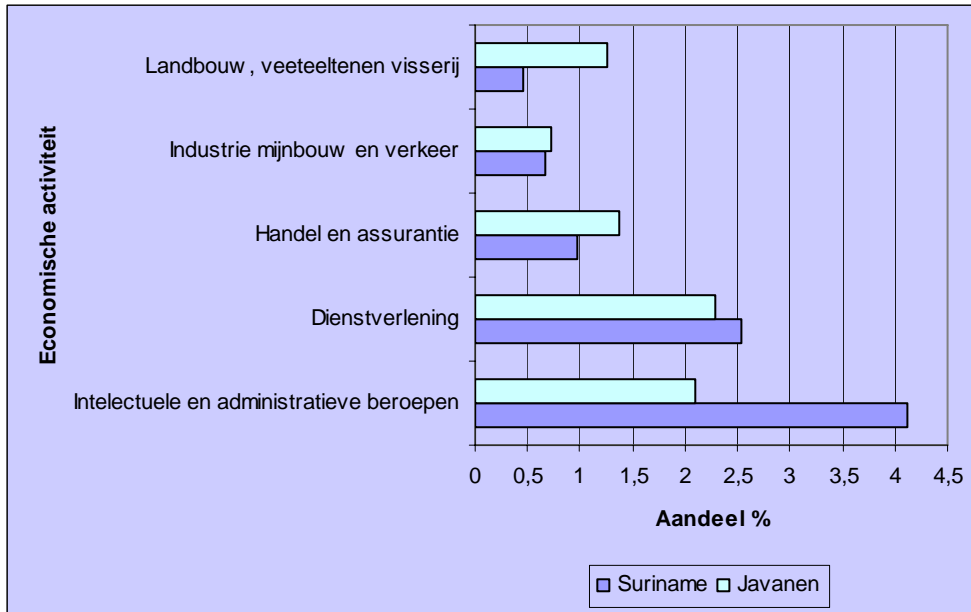
In vergelijking met het aandeel van de totale bevolking bleek het aandeel van Javaanse mannen werkzaam in de industrie mijnbouw en verkeer hoger. In de dienstverlening bleef dit min of meer gelijk. Op de participatie in de resterende beroepen scoren de Javaanse mannen lager.

Het beeld bij vrouwen is, een hoger aandeel in de landbouw veeteelt en visserij en in beroepen in de handel en assurantie. Het aandeel in de industrie, mijnbouw en verkeer is min of meer even hoog als landelijk. Het percentage aandeel in beroepen in de dienstverlening scheelt weinig.

Mannen

Vrouwen

Conclusie

De Javaanse bevolking is ondanks de emigratie rond de jaren van de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 in aantal constant toegenomen. Volgens de eerste resultaten van de zevende algemene volkstelling in 2004 bedroeg het aantal Javanen bijna 71.500. Hierbij vermeldt dat bij ruim een kwart van de bijna 490.000 inwoners min of meer geen landaard hebben opgegeven. Dit betekent dat het aantal nog boven die van 71.500 kan uitstijgen. Bijna een vijfde deel van de Javaanse bevolking is in 1971 verstedelijkt. Sinds halverwege de jaren tachtig werd Mulo onderwijs ook in verschillende districten gegeven. De infrastructuur is in vergelijking met de zestiger jaren in de districten veranderd (bruggen, geasfalteerde wegen, elektriciteit en geregelde vervoer). Helaas zijn er nog geen recentere gegevens beschikbaar gekomen over de zevende algemene volkstelling van 2004. Verwacht wordt dat de mate van verstedelijking groter is geworden.

De beroepsstructuur van Javanen is structureel veranderd. Het aandeel in de intellectuele en administratieve beroepen is in 1971 vergeleken 1964 bij mannen verdubbeld terwijl bij vrouwen zelfs sprake is van verviervoudiging. Javanen verlieten duidelijk het platteland. Landbouw, veeteelt en visserij als beroep verliest onder Javanen duidelijk terrein, die waarschijnlijk samenhangt met de mate van verstedelijking en voortschrijdend intellectueel niveau. Tegenwoordig is uit eigen waarnemingen te zien dat in de districten waar door Javanen activiteiten in de landbouw, veeteelt en visserij plaatsvinden worden gedaan slechts als neven beroep beschouwd om zo extra neven inkomsten te genereren. Ook traditionele beroepsvissers van Plantage Rust en Werk keren de visserij de rug toe inruil voor het aannemen van werk bij Van Alen de nieuwe eigenaar van de plantage aan te nemen. Visserij verwordt ook hier als bron van neveninkomsten. De verwachting is dat de beroepsstructuur meer zal opschuiven naar een groter aandeel van intellectuele en administratieve beroepen.

Afgeleid uit het hogere aandeel van intellectuele en administratieve beroepen kan gezegd worden dat de mate van het intellectuele niveau van Surinaamse Javanen ook fors omhoog is gegaan. Vrouwen lopen de achterstand forser in dan mannen. Met de voortschrijdende stijging van het aandeel in intellectuele en administratieve

beroepen, stijgt ook het intellectuele niveau waardoor de achterstand op intellectueel niveau ook verkleint.

Literatuurlijst

- 1. Rosemarijn Hoefte:** *"De betovering verbroken"*, Koninklijk Instituut voor Taal –, land- en Volkenkunde, Foris publications, Dordrecht-Holland/Providence-USA, ISBN 90 6765 458 2, 1990;
- 3. Joseph Ismael:** *"De immigratie van Indonesiërs in Suriname"*, Van Gorcum, Assen, 1949;
- 4. Waal Malefijt:** *"The Javanese of Surinam, Segment of a plural society, van Gorcum"*, Leiden, 1963;
- 5. Dr. G.D. Van Wengen:** *"De Javanen in de Surinaamse Samenleving"*, Leiden, 1973;
- 6. Suparlan Parsudi:** *"The Javanese in Surinam: Ethnicity in an plural society"*, Ph.D thesis University of Illinois, 1976;
- 7. Rudolf van Lier:** *"Samenleving in een grensgebied"*, 1977, ISBN 90 6033 3810;
- 8. Algemeen Bureau voor de Statistiek:** *"4e Algemene Volkstelling 1971/1972 (Geheel Suriname): Suriname in cijfers no. 90, december 1978;"*
- 9. Algemeen Bureau voor de Statistiek:** *"3e Algemene Volkstelling 1964 (Geheel Suriname);"*
- 10. Klaas Breunissen:** *"Ik heb Suriname altijd liefgehad"*, KITLV uitgeverij, Leiden, 2001;
- 11. Fons Grasveld en Klaas Breunissen:** *"Ik ben een Javaan uit Suriname"*, Stichting Ideële Film Producties, Hilversum, 1990, ISBN 90-9003600-8;
- 12. P.P. Mangoenkarso:** *"De eerste 94 Javanen in Suriname, Rijswijk"*, 2002;
- 13. P.P. Mangoenkarso:** *"In 1894 met de SS Voorwaarts naar Suriname als contractant, Rijswijk, 2003.;"*

Internet:

1. www.nationaalarchief.nl
2. www.wikipedia.nl

©

Auteur:

P.P. Mangoenkarso

Rijswijk, februari 2007

Mw. Mr. M. Schouten en Mw. E.Z. Mangoenkarso dank ik voor het op verzoek kritisch becommentariëren op het concept.